

„Realizacja Dharmy Buddy w nurcie budownictwa socjalistycznego społeczeństwa”. O początkach drogi do legalizacji pierwszej wspólnoty buddyjskiej w PRL

Przemysław Skrzyński <https://orcid.org/0000-0001-7475-7514>

Katedra Porównawczych Studiów Cywilizacji
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: skrzyński.przemysław@gmail.com

Abstract

“The Implementation of the Buddha-Dharma in the Construction of Socialist Society”. On the Beginning of Legalization of the First Buddhist Community in the Polish People’s Republic

The pioneering community of Polish Buddhists called “Zen Circle”, operating in the 1970s, raised well-founded concerns of national public and administrative order bodies. This group, derived mainly from artistic and hippie environments, should be considered one of the most original and radical manifestations of an alternative and contesting culture to the reality of the People’s Republic of Poland. At the same time, the effectiveness of the activities undertaken by the community in the administrative field, led to a precedent situation in which its religious and non-religious activities were legalized. In this article, I reconstruct the administrative efforts made in the first period of community activity (1975–1978), but above all, I analyze the attitudes and motivations of the parties involved in the above-mentioned process: community members, decision-making officials and services responsible for the internal security of the country. Based both on the group’s internal materials and interviews with members, as well as on documents prepared by state bodies, I analyze the process of shaping the identity of the first Polish Buddhists.

Keywords: Buddhism, Zen Buddhism, Buddhism in Poland, non-Christian religions in Poland, oriental communities, religious policy, contestation, alternative movements

Słowa kluczowe: buddyzm, buddyzm zen, buddyzm w Polsce, religie niechrześcijańskie w Polsce, wspólnoty orientalne, polityka wyznaniowa, kontestacja, ruchy alternatywne

Historia „Koła Zen” – pierwszej polskiej grupy praktykującej w tradycji buddyzmu zen – nie stała się jak dotychczas przedmiotem pogłębionej, opartej na źródłach analizy. Z punktu widzenia badań kulturoznawczych i socjologicznych brak systematycznych badań nad wspólnotą wydaje się zaniedbaniem. Stanowi ona bowiem niejako „sanghę matkę” – środowisko, z którym związanych było wielu założycieli innych grup odrębnych buddyjskich, powstałych w naszym kraju od lat 70. do 90. XX wieku. „Koło Zen” uznać też należy za jeden z najoryginalniejszych i najbardziej radykalnych przejawów kultury alternatywnej i kontestacyjnej wobec rzeczywistości PRL.

W kontekście religioznawczym prekursorska rola wspólnoty nie sprowadza się wyłącznie do niemającej wówczas w Polsce precedensu działalności religijnej (organizacji buddyjskich warsztatów, odosobnień, spotkań z kwalifikowanymi nauczycielami) oraz publikacji i kolportażu tekstów (periodyków, książek) o tematyce buddyjskiej. O pionierskości Koła świadczą także działania regulujące jego formalną organizację oraz starania, w których wyniku buddyści zen, jako pierwszy związek wyznaniowy tradycji orientalnej, osiągnęli status prawnej legalności w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

W niniejszym artykule przedstawiam podjęte przez grupę kroki administracyjne, ale nade wszystko analizuję postawy i motywacje stron zaangażowanych we wspomniany proces: członków wspólnoty, decyzyjnych urzędników oraz służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne kraju. Materiał źródłowy, stanowiący podstawę treści, obejmuje dokumenty formalne wydziałów Urzędu do Spraw Wyznań (dalej: UdsW), Służby Bezpieczeństwa (SB) oraz Milicji Obywatelskiej (MO), zachowane i przechowywane w archiwach oddziałów Instytutu Pamięi Narodowej (IPN), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) i oddziałach Archiwów Państwowych (AP)¹. Innym rodzajem źródeł pierwotnych, do których się odnoszę, są materiały wewnętrzne „Koła Zen” (numery periodyków „Droga” i „Droga Zen”, oficjalne pisma zarządu wspólnoty i informatory, listy otwarte itp.), a także niepublikowane teksty wspomnieniowe, prywatne zapiski i listy udostępnione przez byłych członków Koła lub ich spadkobierców. Istotnym źródłem, szczególnie pomocnym przy weryfikacji wiarygodności informacji zawartych w dokumentach Służby Bezpieczeństwa, były pogłębione wywiady przeprowadzone ze wspomnianymi członkami „Koła Zen” i Związku Buddystów Zen „Sangha”.

W artykule skupiam się na pierwszym okresie istnienia wspólnoty, to znaczy okresie, w którym niekwestionowanym liderem był artysta malarz Andrzej Urbanowicz (1938–2011). Po jego wyjeździe do Stanów Zjednoczonych w 1978 roku przewodniczącym zarządu „Koła Zen” został Andrzej Janusz Korbel (1946–2015), którego aktywność ostatecznie doprowadziła do legalizacji wspólnoty na początku lat 80. XX wieku. Działania Korbela, a także szersze wnioski wynikające z analiz zawartych w niniejszym

---

¹ W posiadaniu autora są dwa zachowane statuty „Koła Zen” – jeden zatwierdzony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych PRL, będący podstawą wpisania wyznania do Rejestru Stowarzyszeń i Związków, oraz drugi, będący jedną z wcześniejszych, nieprzyjętych przez resort wersji. Inne wersje dokumentów statutowych nie zachowały się w żadnym z miejsc, gdzie prowadzona była kwerenda, jednak ich brzmienie można częściowo rekonstruować na podstawie analizy innych źródeł.

artykule, a stanowiące próbę odpowiedzi na pytanie o przyczyny urzędowej decyzji rejestracji wspólnoty buddystów zen, zostaną zaprezentowane w osobnym, przygotowanym artykule.

Zawiązanie wspólnoty

Początki formalnej praktyki buddyzmu w tradycji zen w Polsce² sięgają końca lat 60. XX wieku i grupy przyjaciół związanych z katowickimi artystami plastykami: Henrykiem Wańkiem (ur. 1942), Andrzejem Urbanowiczem oraz jego żoną Urszulą Broll-Urbanowicz (1930–2020). W 1960 roku Urbanowiczowie zaadaptowali na potrzeby pracowni malarskiej strych w kamienicy przy ulicy Piastowskiej 1 w Katowicach, który stał się miejscem spotkań przyjaciół połączonych zainteresowaniami artystycznymi i fascynacją tradycjami ezoterycznymi Wschodu i Zachodu. Sztuka stanowiła dla wspomnianych (a także innych) artystów blisko związanych z tak zwaną Pracownią punkt wyjścia dyskusji dotyczących szerszej problematyki intelektualnej, uwzględniającej kwestie filozoficzne i religioznawcze.

W pierwszym okresie, ze względu na dostępność materiałów tekstowych oraz znajomość języka niemieckiego, religioznawcze zainteresowania grupy kierowały się w kierunku tradycji zachodniego ezoteryzmu: alchemii, antropozofii Rudolfa Steinera oraz psychologii głębi Carla Gustava Junga³. Za symboliczny początek buddyjskiego etapu historii Pracowni uznać należy rok 1967, kiedy to Waniek wszedł w posiadanie egzemplarza angielskiego przekładu *Tybetańskiej księgi umarłych*⁴, a niedługo później książki *The Three Pillars of Zen*⁵ Philipa Kapleau. Szczególnie

² Ze względu na ograniczenie objętości artykułu historia pierwszej polskiej wspólnoty buddyjskiej zostanie tutaj przedstawiona skrótowo; autor skupi się na przedstawieniu najważniejszych informacji o tworzącym ją środowisku i strukturze organizacyjnej. Szczegółowo zostanie ona opisana w przygotowywanej dysertacji doktorskiej. Skondensowaną historię obecności buddyzmu w Polsce opisuje Krzysztof Kosior (zob. *idem*, *Buddyzm w Polsce*, „Nomos” 1997, nr 18–19, s. 189–198). Na temat działającej od końca lat 60. grupy buddystów zen praktykujących według wskazań Philipa Kapleau zob. J. Sar, *Historia pierwszej buddyjskiej grupy medytacyjnej w Polsce*, „Przestrzeń” 2018, nr 10, s. 5–11; A. Urbanowicz, *Dotknięcia. Ślady*, [w:] *Oneiron. Ezoteryczny krąg artystów z Katowic*, P. Mrass et al. (red.), Katowice 2006; E. Hubanova-Siemieńska, *Monografia buddyjskiej grupy wyznaniowej „Zen Sangha”*, [w:] *Ruchy pogranicza religii i nauki jako zjawisko socjopsychologiczne. T. 3*, T. Doktor, K. Kosęła (red.), Warszawa 1989, s. 122–146; B., *Katowicka ścieżka zen*, „Czasypismo” 2012, nr 1, s. 146–157.

³ H. Waniek, *Hypotenuse. Obok Dharmy*, niepublikowany maszynopis, s. 2.

⁴ *The Tibetan Book of the Dead – Or the After-Death Experiences on the Bardo Plane, According to Lama Kazi Dawa-Samdup’s English Rendering*, przeł. i oprac. W.Y. Evans-Wentz, Londyn 1960. Pierwsze polskie pełne wydanie: *Tybetańska księga umarłych. Wielkie wyzwolenie z bar-do przez słuchanie*, przeł. i oprac. I. Kania, „Literatura na Świecie” 1985, nr 8–9 (169–170).

⁵ P. Kapleau, *The Three Pillars of Zen: Teaching, Practice, Enlightenment*, Boston 1965 (wyd. pol. *Trzy filary zen. Nauka, praktyka, oświecenie*, przeł. J. Dobrowolski, wyd. uzup. i popr., Łódź 2012). Publikacja uznana za szczególnie cenną ze względu na nacisk, jaki kładzie na praktyczny charakter buddyzmu zen, akulturowe ujęcie, rzadko spotykane w literaturze przedmiotu opisy doświadczeń *kensho* oraz zamieszczony w niej wizualny instruktaż postaw medytacyjnych. O znaczeniu dzieła Kapleau Andrzej Urbanowicz pisał: „Ta książka dawała szansę, której nam brakowało. Mówiła, jak siedzieć w zazen, jak ustawić ciało, co czynić z umysłem, jakie nastawienie jest potrzebne, przynajmniej w praktyce Zen”. A. Urbanowicz, *Trzy filary czego?*, niepublikowany maszynopis, s. 2.

ta druga, ze względu na swój zarówno teoretyczny, jak i instruktażowy charakter, stała się przedmiotem szczególnego zainteresowania. Najwcześniejsze świadectwa wspólnej „praktyki”, będącej próbą nawiązania do tradycji japońskiego zen, datuje się na sierpień 1968 roku⁶.

Pod koniec grudnia 1971 roku zawiązuje się kilkunastoosobowa wspólnota, która rozpoczyna cykliczną, cotygodniową praktykę zazen, prowadzoną według wskazówek zawartych w tłumaczonych na bieżąco, wspólnie *Trzech filarach zen*⁷. Miejscem pierwszych spotkań katowickiej wspólnoty była piwnica willi przy ulicy Fitelberga 18, wynajmowanej przez Wańka oraz Teresę i Andrzeja Janusza Korbelów (późniejszego przewodniczącego „Koła Zen”)⁸. Po pewnym czasie grupa przeniosła się z piwnicznych pomieszczeń w Katowicach-Brynowie na poddasze pracowni Urbanowiczów przy Piastowskiej. Korbelowie przenieśli się (i przebywali tam do 1974 roku) do Kielc, gdzie organizowali podobne sesje zen, w których regularnie uczestniczyło do pięciu osób⁹. W kontekście organizacyjnym Waniek wspomina, że relacje łączące uczestników były „nieformalne” i „czysto towarzyskie [...] nie wymagające regulujących ustaleń”¹⁰.

W 1973 roku wspólnota rozpoczęła działalność wydawniczą, *de facto* nielegalnie, publikując własne tłumaczenia źródłowych tekstów buddyjskich¹¹ oraz inaugurując periodyczne pismo „Droga”¹². W pierwszych dniach sierpnia (1–5) 1974 roku, w do-

⁶ A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 63.

⁷ Członkami w tym okresie byli m.in. Andrzej i Teresa Korbelowie, Marek i Grażyna Leszczyńscy, Jerzy Illg, Stanisław Kasprzyk oraz Henryk Waniek, Andrzej Urbanowicz i Urszula Broll-Urbanowicz. Niedługo później dołączyli m.in. Ireneusz Kulik, Tadeusz Sławek, Włodzimierz Nowak, Brygida Wróbel, Marek Has, Mirosław Harciarek, Jan Sar. Część członków pionierskiej grupy katowickiej miała się wycofać z aktywnego uczestnictwa ze względu na obawy przed represjami Służby Bezpieczeństwa. Zob. A. Urbanowicz, *Trzy filary czego?*, *op. cit.*, s. 3. Zob. też A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 125 i 131; J. Sar, *op. cit.*, s. 8.

⁸ H. Waniek, *Od początku*, niepublikowany maszynopis, s. 2.

⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) Bu, 00612/2206, t. 2. Oświadczenie Andrzeja Korbela, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) Bu, 00612/2206, t. 2. Oświadczenie Andrzeja Korbela, Kielce, 6 XI 1976, s. 1, k. 20 (Teczka TW „Herman”). Warto zaznaczyć, że to obszerne (7 stron) oświadczenie Andrzeja Korbela zostało dołączone doteczki operacyjnej TW „Hermana” (na temat tajnych współpracowników zob. dalej).

¹⁰ H. Waniek, *Hypotenuse...*, *op. cit.*, s. 7.

¹¹ W grudniu 1973 r. ukazuje się pierwsze, jeszcze niepełne polskie wydanie *Trzech filarów zen* w przekładzie H. Wańka, U. Broll, A.J. Korbela, G. Leszczyńskiej. Urbanowicz podaje, że początkowo nakłady tekstów wynosiły od 200 do 500 egzemplarzy, a następnie, w niektórych przypadkach, przekraczały 1000. Materiały te, przeznaczone do użytku wewnętrznego, szybko zaczęły być dystrybuowane poza wąskim kręgiem przyjaciół Pracowni. Do wielu przyszłych buddystów trafiały przez znajomości w kręgach kontrkulturowych: hipisowskich czy też związanych ze środowiskami plastycznymi bądź alternatywnego teatru.

¹² „Droga” (od nru 5, jesień/zima 1974/1975 wydawana jako „Droga Zen”) – pismo redagowane przez Andrzeja Urbanowicza i Urszulę Broll, publikowane od lutego 1974 do wiosny 1978 r. Zawierało – tłumaczone głównie z języków angielskiego i niemieckiego – teksty związane z tematyką buddyjską, najczęściej z tradycją zen. Oprócz tłumaczeń klasycznych tekstów mistrzów chińskich i japońskich znaczną część kolejnych numerów stanowiły przedruki artykułów zamieszczonych w piśmie „Zen Bow” wydawanym przez społeczność Rochester Zen Center. Ukazało się dziewięć numerów. Warto zaznaczyć, że wbrew opinii „Droga” nie była pierwszym w Polsce pismem o tematyce buddyjskiej. Wcześniej, bo od 1962 r., ukazywał się inny biuletyn korespondencyjny, traktujący głównie o tradycji południowej

mku letniskowym Andrzeja Urbanowicza na wzgórzu Kamieńczyk w Mąchocicach Kapitulnych na Kielecczyźnie, ponaddziesięcioosobowa grupa praktyków zen odbywa pierwsze w Polsce, jeszcze nieformalne (to znaczy bez udziału kwalifikowanego nauczyciela) odosobnienie medytacyjne¹³. Zawiązuje się pierwsza grupa, która później przekształca się w „Koło Zen”¹⁴.

Milicja i bezpieka otrzymują pierwsze sygnały o działalności buddystów w województwie katowickim. Pojawiają się także sygnały, że paralelna „sekte” działa w Kielcach. 26 września 1974 roku starszy inspektor tamtejszego Wydziału III, kpt. Jan Drabik, otrzymuje list, którego nadawcą jest tajny współpracownik ps. „Gryf”, technik budowlany zwerbowany do rozpracowywania działalności członków „reakcyjnego podziemia”, zatrudnionych w Urzędzie Powiatowym w Kielcach. „Gryf” w donosie informował (zapis oryginalny):

W okresie pod koniec czerwca 1974 r., będąc u kolegi magistra inżyniera Lis Hieronima, pracujący w Zespole Urbanistycznym Urzędu Powiatowego, u niego w domu dowiedziałem się, bo mi sam opowiadał, że za namową kolegi z pracy magistra inżyniera architekta Korbela Andrzeja [...] należy do sekty buddyjskiej, która działa w Kielcach na Baranówku. [...] W rozmowie u niego w domu dowiedziałem się, że są w posiadaniu prasy nielegalnej, której źródłem nakładów są Katowice [...]. Wyżej wymienieni koledzy są bezpartyjni¹⁵.

„Gryf” jako pierwszy przekazuje bezpiece materiały wewnętrzne „Koła Zen” oraz informuje o budowie ośrodka medytacyjnego wspólnoty na terenie Mąchoc Kapitulnych w Górach Świętokrzyskich.

W styczniu 1974 roku Urbanowiczowie nawiązują kontakt korespondencyjny z Philipem Kapleau, zapraszają go do odwiedzenia Polski i spotkania się z ich wspólnotą. W następstwie nauczyciel informuje o planach swojego przyjazdu do Polski, co ma nastąpić pomiędzy 22 sierpnia a 3 września 1975 roku. Kapleau, wraz ze swoimi asystentami z ośrodka Rochester Zen Center (nauczycielką Toni Packer oraz starszymi uczniami: Sokei Shakya [Caseyem Frankiem] i Walterem Muszynskim), prowadzi wówczas warsztaty zen (w Katowicach uczestniczy w nich ponad 100 osób¹⁶), ceremonie przyjęcia wskazań moralnych i przyjęcia na uczniów¹⁷. Pomiedzy 28 sierpnia a 1 września trwa czterodniowe spotkanie określane jako

---

buddyzmu, „Ehi Passiko. Biuletyn Listowy Koła Przyjaciół Buddyzmu w Polsce”, wydawany przez działające od 1949 r. Koło Przyjaciół Buddyzmu i redagowany przez Władysława Misiewicza i Piotra Bonińskiego. Szerzej na ten temat zob. K. Kosior, *Buddyzm w Polsce*, *op. cit.*, s. 190–191.

¹³ Jan Sar podaje, że w okresie poprzedzającym pierwszy przyjazd Philipa Kapleau do Polski w katowickiej Pracowni odbyło się około dziesięciu trzydniowych grupowych zazen, połączonych zazwyczaj z warsztatami prowadzającymi praktykę. Zob. J. Sar, *op. cit.*, s. 9.

¹⁴ A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 143.

¹⁵ AIPN Bu, 00612/2873, t. 2. Informacje od TW „Gryf”, Kielce, 26 IX 1974, k. 30.

¹⁶ A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 149.

¹⁷ Warto odnotować, że jest to moment, w którym od grupy odłącza się Henryk Waniek, do tej pory uważany za jednego z liderów wspólnoty.

pierwsze *sesshin*¹⁸ zen w Polsce. Ze względów bezpieczeństwa przeciwpożarowego bierze w nim udział zaledwie 20 osób¹⁹.

Kilka dni po wizycie Philipa Kapleau Andrzej Urbanowicz wystosował do uczestników wydarzenia pismo informujące o planowanym „spotkaniu zazen”, które miało się odbyć w dniach 27 i 28 września. Podkreślał w nim, że „obecność wszystkich uczniów Rosiego [Roshiego Philipa] Kapleau jest obowiązkowa, [ponieważ] podczas spotkania omówione zostaną formy i kierunki pracy sanghi [w tym kontekście – buddyjskiej wspólnoty – przyp. PS] w najbliższej przyszłości”²⁰. W ramach rzeczzonego spotkania odbyło się Walne Zebranie założycielskie²¹, inicjujące formalną, choć w świetle prawa nielegalną, działalność polskiej grupy buddyzmu zen. Przyjęto wówczas nazwę „Koło Zen – Wspólnota Buddyjska”²² i podjęto decyzję regularnego spotkania się i wspólnych działań. Członkowie wybrali dziewięcioosobowy zarząd kierujący pracą i reprezentujący grupę²³, w skład którego wchodził: Andrzej Urbanowicz, Urszula Broll, Jarosław Markiewicz, Andrzej J. Korbel, Włodzimierz Nowak, Urszula Sapeta, Jacek Ostaszewski, Jan Sar²⁴.

Pierwszego dnia zebrania (27 września) odczytano projekt statutu „Koła Zen – Wspólnoty Buddyjskiej w Polsce” (dalej: *Statut 1*), który został uchwalony dzień później. Dokument nie zachował się, jednak z innych źródeł można wnioskować, że miał on charakter wewnętrzny²⁵ i nie był przygotowany z myślą o złożeniu go jako podstawy rejestracji wspólnoty we właściwej jednostce administracyjnej. W osobistym notatniku Urbanowicza, pod datą 7 października 1975 roku, pojawia się jednak wzmianka o obecności na Piastowskiej „red. Ciszewskiego”²⁶ i jego złożonej wówczas „obietnicy rozmowy z Kąkolem”²⁷ (tj. ministrem – kierownikiem Urzędu do

¹⁸ *Sesshin* (chiń. *shexin*) – grupowe zazen z udziałem kwalifikowanego nauczyciela. W większości klasztorów w Japonii trwa trzy, pięć lub siedem dni. Liczba dni i zakres działań praktykujących są rozmaite w zależności od klasztoru.

¹⁹ Byli to: Elżbieta Błaszowska, Urszula Broll-Urbanowicz, Władysław Czapnik, Jacek Dobrowolski, Izabella Dorabalska, Aleksander Gordon, Tomasz Hołuj, Andrzej Janusz Korbel, Teresa Korbel, Ireneusz Kulik, Jacek Kwaśnik, Jarosław Markiewicz, Maria Mazur, Włodzimierz Nowak, Jacek Ostaszewski, Małgosia Ostaszewska, Urszula Sapeta, Jan Sar, Stefan Sencierz, Andrzej Urbanowicz.

²⁰ Maszynopis jednostronicowej notatki autorstwa A. Urbanowicza podpisanej datą „Wrzesień 1975”. Archiwum Andrzeja Urbanowicza.

²¹ J. Sar, *op. cit.*, s. 9. Zob. też A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 149.

²² „Droga Zen. Biuletyn listowy przyjaciół poświęcony urzeczywistnianiu Dharma Buddy w codziennym życiu”, nr 7 (zima 1975–wiosna 1976), s. 109.

²³ APKat., UWKat., Wydział do Spraw Wyznań, 1/730/2. Informacja o praktyce zen w Polsce, s. 33.

²⁴ Nazwiska ostatniego z członków zarządu nie udało się ustalić.

²⁵ W zasobach Instytutu Pamięi Narodowej oraz Archiwum Akt Nowych nie odnalazłem informacji o złożeniu rzeczzonego statutu.

²⁶ Mowa o dziennikarzu i sprawozdawcy sportowym Janie Ciszewskim (1930–1982), który odwiedził Urbanowicza obrazów stanowiła przez długie lata jedno z głównych źródeł finansowania wspólnoty buddyjskiej. Wizyta Ciszewskiego w Pracowni jest wzmiankowana w: J. Illg, *Podziemne poddasze*, [w:] *Katowicki underground artystyczny po 1953 roku*, J. Zagrodzki (red.), Katowice 2004, s. 271.

²⁷ A. Urbanowicz, *Dziennik działalności Koła Zen. 26 września–3 marca 1976*, maszynopis powielony. Archiwum Andrzeja Urbanowicza.

Spraw Wyznań Kazimierzem Kąkołem)²⁸. Możemy domniemywać, że tematem tej rozmowy miałyby być kwestia legalizacji wyznania buddyjskiego. Treść pierwszej wersji statutu „Koła Zen” nie zachowała się, najprawdopodobniej jednak nie różniła się w znacznym stopniu od kolejnej, opracowanej w czerwcu 1976 roku.

Formowanie się organizacyjne wspólnoty w cieniu zainteresowań SB

W tym czasie działalności buddystów w województwach katowickim i kieleckim pilnie przypatrywali się funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa, a raporty z informacjami o poczynaniach wspólnoty buddyjskiej trafiały do ich przełożonych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych²⁹. W listopadzie 1975 roku Służba Bezpieczeństwa pozyskała pierwszego tajnego współpracownika, będącego członkiem tego hermetycznego środowiska. Tajny współpracownik ps. „Herman”, blisko związany z Andrzejem Korbelem, przez blisko rok przekazywał policji politycznej informacje na temat działalności wspólnoty, zdając relacje z jej wewnętrznej aktywności oraz przekazując informacje o miejscach warsztatów zen i osobach w nich uczestniczących³⁰.

Z początkiem 1976 roku informacje SB o nielegalnej wspólnocie religijnej, jak niesłusznie podejrzewano wykorzystującej w swoich praktykach substancje narkotyczne, doprowadziły do założenia sprawy operacyjnego rozpoznania krypt. „Budda”, której figurantem był Andrzej Urbanowicz³¹. Działania wywiadowcze – niejawne, choć zauważalne – wprowadzały nerwowość w grupie, jak również skutecznie opóźniały jej legalizację. W tych okolicznościach przez pierwszą połowę roku w Katowicach i na Kamieńczyku trwały prace nad nową wersją statutu wspólnoty (dalej: *Statut 2*), formalnie możliwą do przyjęcia przez Urząd do Spraw Wyznań. Dokument regulującego działania i strukturę wspólnoty, złożony został w Urzędzie do Spraw Wyznań, ale mimo bycia częścią oficjalnego trybu postępowania administracyjnego nie zachował się w badanych archiwach. Jego treść jednak nie przepadła – stanowi aneks do pracy dyplomowej, złożonej około

²⁸ Funkcję Ministra i kierownika Urzędu do Spraw Wyznań pełnił od maja 1974 r. do kwietnia 1980 r.

²⁹ Pierwsze sygnały na temat spotkań buddystów na górze Kamieńczyk docierają do SB w listopadzie 1974 r. Zob. AIPN Bu, 00612/2205, t. 1. Działalność buddystów w Kielcach na podstawie informacji od TW „Gryf”, Kielce, 26 IX 1974, k. 66.

³⁰ Zob. AIPN Bu, 00612/2206, t. 1 i 2. Teczka tajnego współpracownika ps. „Herman”.

³¹ AIPN Ka, 036/2020. Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, Katowice, 19 I 1976, s. 1. Materiały pochodzące z kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Budda” były przedmiotem analiz historyka Bogusława Tracza oraz religioznawcy Zbigniewa Łagosza. Zob. B. Tracz, *Zen na poddaszu. Przyczynki do recepcji buddyzmu w Polsce*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2018, nr 16, s. 203–225; Z. Łagosz, *Kryptonim Budda. Aparat represji wobec Andrzeja Urbanowicza*, „Kwartalnik Horyzonty” 2012, nr 3, s. 30–33. Należy zaznaczyć, że tym samym kryptonimem „Budda”, choć innym numerem ewidencyjnym, opatrzone także inną sprawę operacyjnego rozpracowania, której figurantem był Stefan Senczerz, członek zarządu „Koła Zen”. O skali zainteresowania służb może świadczyć fakt, że w ciągu trzech lat objęto agenturalną uwagą co najmniej 58 członków i sympatyków „Koła Zen” z samej tylko Warszawy. Zob. AIPN 0247/91. Wykaz osób zainteresowanych buddyzmem przechodzących w sprawie krypt. „Budda”, nr 31808, s. 1 i 2.

1986 roku w Wyższej Szkole Oficerskiej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie. Praca autorstwa mł. chor. Józefa Sadowego dotyczyła środowiska polskich buddystów związanych z naukami Philipa Kapleau³². Obecnie wartość pracy polega przede wszystkim na zamieszczonych w niej licznych cytatach lub streszczeniach dokumentów operacyjnych IV Wydziału II Departamentu MSW³³, oddział we Wrocławiu, dotyczących podejmowanych przez SB działań wobec wspólnot „Koło Zen” oraz Związek Buddystów Zen Sangha. Do dysertacji Sadowy załączył niedatowany statut wyznania, który niezgodnie ze stanem faktycznym uznał za dokument będący podstawą rejestracji związku w 1980 roku. Autor błędnie zinterpretował fakt zamieszczenia w statucie prorządowego paragrafu. Określił go jako „wykładnię polityczną nowego Stowarzyszenia”³⁴, przyjmując za warunek pozytywnego zaopiniowania przez decyzyjny resort. W rzeczywistości jednak omawiany dokument został złożony w czerwcu 1976 roku³⁵ i ze względu na jego wartość poznawczą i historyczną zostanie tu pokrótce omówiony.

Statut 2 składa się z siedmiu części zawartych na 11 ponumerowanych stronach. Określa „cel i środki działania” stowarzyszenia (cz. II), prawa i obowiązki członków (III), informuje o źródłach finansowania wspólnoty (IV i VI) oraz omawia charakter i zakres działań wewnętrznych władz (V). Członkostwo we wspólnocie jest dwustopniowe: nadzwyczajne i zwyczajne, co przekłada się na organizacyjne, administracyjne i religijne przywileje i obowiązki³⁶. Organizacja wspólnoty obejmuje

³² AIPN BU, 001708/2375. Józef Sadowy, *Buddyzm w Polsce. Operacyjna kontrola środowiska przez Wydział IV SB Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu*, praca dyplomowa, Legionowo [b.d.], maszynopis.

³³ Istniejący od 9 czerwca 1962 do 24 sierpnia 1989 departament powstał do inwigilacji i zwalczania Kościołów i związków wyznaniowych, których istnienie postrzegano jako zagrożenie dla państwa i ustroju. Działający w ich ramach wydział III zajmował się wyznaniem nieryzymskokatolickimi, IV zaś miał funkcję analityczno-informacyjną. Zob. A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, A. Dziurok (red.), Warszawa 2004, s. 25.

³⁴ AIPN BU, 001708/2375. Józef Sadowy, „Buddyzm w Polsce...”, *op. cit.*, s. 76, k. 72.

³⁵ Przeświadczenie o błędnym datowaniu dokumentu przez Sadowego argumentuję następująco: 1) w dokumentach znajdujących się w oddziałach archiwów IPN w Poznaniu (AIPN Po, 38/29) oraz Gdańsku (AIPN Gd, 1057/7) odnajdujemy dokumenty statutowe o innym brzmieniu niż omawiany. Po zalegalizowaniu wyznania kopie dokumentu statutowego były przesyłane do regionalnych centrali Służby Bezpieczeństwa oraz Milicji Obywatelskiej i wojewódzkich wydziałów Urzędu ds. Wyznań. Nie ma podstaw, aby przypuszczać, że zachowane tam wersje były nieobowiązujące; 2) statut będący częścią pracy Sadowego podpisany jest jako Stowarzyszenie Buddyjskie „Koło Zen – Wspólnota Buddyjska”, natomiast przyjęty dokument z 1980 r. był złożony przez „Wspólnotę Buddyjską Zen w Polsce”, ponieważ taką nazwę obrało wówczas wyznanie. Nowelizacja statutu z 1981 r. zakładała kolejną zmianę nazwy stowarzyszenia na: „Związek Buddystów Zen – Sangha – w Polsce”; 3) w dokumencie zawartym w pracy Sadowego podaje się, że siedzibą grupy są Katowice (pkt I, § 2), natomiast w 1980 r. była nią Warszawa; 4) o błędnym zinterpretowaniu dokumentu świadczy też pamięć osób uczestniczących w przygotowaniu jednego lub obu statutów. Z przeprowadzonych przeze mnie rozmów wynika, że w roku rejestracji stowarzyszenia zapis pkt II, § 5 miał inne brzmienie (szerzej na ten temat zob. dalej).

³⁶ Na przykład członek zwyczajny ma prawo głosu i kandydowania do władz wspólnoty, może ubiegać się o zostanie osobistym uczniem Philipa Kapleau i uczestnictwo w *sesshin*, co nie przysługuje członkowi nadzwyczajnemu. Członkiem zwyczajnym można zostać po wypełnieniu określonych w statucie czterech warunków: 1) uczestnictwa w co najmniej dwóch trzydniowych zazen grupowych, 2) nienagannego wywiązywania się z obowiązków, 3) złożenia pisemnego oświadczenia, że nie jest się

centralę i ogniska. Na czele władz centralnych wspólnoty stoją Walne Zgromadzenie³⁷ (odbywające się raz do roku), Zarząd³⁸, Komisja Rewizyjna³⁹ i Sąd Koleżeński⁴⁰. Na czele ognisk⁴¹ – Walne Zgromadzenie Ogniska⁴², Zarząd Ogniska⁴³ i Komisja Rewizyjna Ogniska⁴⁴. Majątek wspólnoty stanowią fundusze pozyskane ze składek i świadczeń członków, z darowizn, dochodów z ruchomości, nieruchomości, imprez i działalności gospodarczej. Wyznanie działa na obszarze całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a jego siedzibą centralną są Katowice. *Statut 2* jasno określa tradycję, z którą identyfikuje się wspólnota, a która postępuje „według linii przekazywanej przez oświeconego nauczyciela Philipa Kapleau” (pkt II, § 7)⁴⁵.

W dalszej części dokumentu przywołana jest treść Dziesięciu Wskazań jako podstawowych drogowskazów etycznych i praktycznych, których przestrzeganie umożliwia skuteczną praktykę zazen. Do jej realizacji organizowane są warsztaty, grupowe zazen i sesje *sesshin*, ceremonie związane ze świętami buddyjskimi oraz wystawy, porady i spotkania informacyjne. Prowadzone są one dla „zainteresowanych praktyką Zen, dla poszukujących skutecznych metod samokontroli i koncentracji w dziedzinach sztuki, sportu oraz innych”⁴⁶. W dokumencie interesująco sformułowane zostały cele codziennej indywidualnej i grupowej praktyki zazen. Podkreślono zarówno jej pozytywne skutki w wymiarze religijnego i osobistego rozwoju, jak

---

związanym z żadną inną tradycją religijną i praktyką duchową, 4) złożenia prośby o przyjęcie na członka zwyczajnego (pkt III, §§ 9–15).

³⁷ Biorą w nim udział wszyscy członkowie wspólnoty. W trybie zwyczajnym do jego kompetencji należą m.in. przyjęcie sprawozdań Zarządu, rozpatrywanie wniosków Komisji Rewizyjnej i Sądu Koleżeńskiego, przyjmowanie członków zwyczajnych, ustalanie prac na kolejne lata, wybór nowych władz, uchwalanie statutu i jego zmian. W trybie nadzwyczajnym Walne Zgromadzenie zajmuje się wyłącznie sprawami, dla których zostało zwołane.

³⁸ Zarząd wybierany jest na okres jednego roku przez Walne Zgromadzenie i składa się z Przewodniczącego i sześciu członków Zarządu oraz dwóch zastępców. Do zakresu najważniejszych działań Zarządu należą: reprezentowanie wspólnoty (przez Przewodniczącego) na zewnątrz, kierowanie sprawami Wspólnoty, realizowanie uchwał Walnego Zgromadzenia, administrowanie majątkiem, przyjmowanie, zawieszanie i wykluczanie członków.

³⁹ Składa się z trzech członków (w tym Przewodniczącego) oraz dwóch zastępców, a jej cele to kontrola finansowa wspólnoty oraz nadzór nad działalnością Zarządu (w tym wydawanie ustępującemu absolutorium).

⁴⁰ Sąd rozstrzyga wewnętrzne konflikty wspólnoty pomiędzy jej członkami. Składa się z trzech członków i jednego zastępcy.

⁴¹ W rozmowie z kpt. T. Sołtysiakiem z 25 września 1978 r. Urbanowicz relacjonował, że „Koło Zen” „faktycznie nie posiada zarządów ognisk terenowych, po prostu funkcje niezbędne wykonywali bardziej aktywni i doświadczeni członkowie, natomiast sam Urbanowicz działał jako przewodniczący mianowany przez Ros[h]jiego Philipa Kapleau”. AIPN Ka, 036/2020. Notatka służbowa z rozmowy z A. Urbanowiczem, Katowice, 25 IX 1978, s. 3 i 4, k. 89.

⁴² Składa się z członków ogniska i delegatów Zarządu, a jego kompetencje na terenie ogniska odpowiadają prawom i obowiązkom centralnego Walnego Zgromadzenia.

⁴³ Zakres prac Zarządu Ogniska obejmuje zwoływanie i wykonywanie postanowień Walnego Zgromadzenia Ogniska oraz kierowanie pracami wspólnoty na danym terenie. Zarząd Ogniska składa się z trzech członków i zastępcy.

⁴⁴ Komisja Rewizyjna Ogniska posiada zakres działań odpowiadający komisji centralnej, ale w ramach działań na terenie ogniska. Składa się z trzech członków i zastępcy.

⁴⁵ AIPN BU, 001708/2375. Józef Sadowy, *op. cit.*, s. 90, k. 94.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 91, k. 95.

i pożytku społecznego: „osiągnięcie zjednoczenia ciała i umysłu, utrzymanie psychicznej i fizycznej równowagi oraz zdrowia, osiągnięcie skoncentrowanej uwagi we wszystkich czynnościach, kształtowanie postawy afirmacji codziennego życia i pozytywnej postawy społecznej, realizacja Dziesięciu Wskazań, osiągnięcie doświadczenia Przebudzenia, rozumianego jako urzeczywistnienie Natury Buddy w samym sobie” (pkt II, § 6). Co więcej, wykształcone w ramach praktyki postawy służyć mają także celom polityczno-ustrojowym. W złożonym statucie zamieszczony został anonsowany wcześniej punkt, jasno określający polityczne ustosunkowanie grupy:

Pkt II, § 5

Włączając się aktywnie w nurt budownictwa socjalistycznego społeczeństwa w oparciu o postępowe tradycje polskie, dąży do wcielenia powszechnego braterstwa w duchu internacjonalistycznym, do krzewienia wiedzy o człowieku w celu doskonalenia go dzięki wykorzystaniu pełni ludzkich możliwości, działania na rzecz postępu i pokoju, a wszystko to w drodze samo-realizacji, tj. realizacji Dharmy Buddy w codziennym życiu.

Wczesną wiosną, podczas roboczego spotkania zarządu, w którym uczestniczyli W. Nowak, J. Sar, A. Urbanowicz oraz A.J. Korbel, dwóch ostatnich stwierdziło, iż „jeśli nie zostanie wpisana do statutu klauzura, że współpracujemy na rzecz rozwoju socjalizmu w Polsce, nie mamy szans na rejestrację”⁴⁷. Jan Sar, członek zarządu *sanghi*, odmówił złożenia podpisu założycielskiego, uznając, że omawiany punkt jest zbyt daleko idącym kompromisem z władzami PRL⁴⁸. Pomimo kontrowersji 7 lub 8 czerwca 1976 roku przewodniczący „Koła Zen” wraz z Tomaszem Hołujem i Jarosławem Markiewiczem złożyli w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie⁴⁹ wniosek (niezachowany) o rejestrację Stowarzyszenia Buddyjskiego „Koło Zen” – Wspólnoty Buddyjskiej w Katowicach, którego załącznikami były *Statut 2* oraz lista członków zwyczajnych grupy wraz z podpisami⁵⁰. Na liście tej znajdowały się 23 osoby⁵¹. Należy w tym miejscu nadmienić, że już w lipcu 1976 roku został zarejestrowany przez SB kolejny tajny współpracownik aktywnie związany z „Kołem Zen”. TW ps. „Ciekawy” był wieloletnim przyjacielem Urbanowicza i jednym z sygnatariuszy złożonego zaledwie miesiąc wcześniej wspomnianego pierwszego wniosku o legalizację wspólnoty⁵².

⁴⁷ Wywiad z Janem Sarem przeprowadzony 16 lutego 2021 r. W posiadaniu autora.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ AIPN Bu, 00612/2206, t. 2. Oświadczenie Andrzeja Korbela, *op. cit.*, s. 3, k. 22.

⁵⁰ AIPN Ka, 036/2020, Streszczenie kwestionariusza ewidencyjnego nr 31850 krypt. „Budda”, Katowice, 13 I 1977, k. 94v.

⁵¹ Są to (w kolejności podania): Urszula Broll-Urbanowicz, Aleksander Gordon, Tomasz Hołuj, Andrzej Korbel, Maria Mazur, Włodzimierz Nowak, Jacek Ostaszewski, Urszula Sapeta, Andrzej Urbanowicz, Teresa Korbel, Ireneusz Kulik, Zuzanna Czapnik, Władysław Czapnik, Anna Maciejewska, Jarosław Markiewicz, Jacek Kwaśnik, Krzysztof Lewandowski, Bolesław Rok, Stefan Sencerz, Adam Sobota, Barbara Kaniuga, Zbigniew Miłuński, Krystyna Eichelberger. Brakuje m.in. Jana Sara (członka zarządu) i Marcela Markłowskiego. Spis na podstawie: AIPN Ka, 036/2020. Informacja dot. Stowarzyszenia Buddyjskiego „Koło Zen – Wspólnota Buddyjska, Katowice, 8 VII 1976, k. 86.

⁵² Mowa o Władysławie Czapniku (1927–1988), rejestrowanym jako „wyznawca i działacz sekty Jednota Braci Polskich”. W okresie trwania współpracy agenturalnej, tj. od 1976 do 1988 r., czynnie

Miesiąc po złożeniu dokumentów w materiałach sprawy operacyjnej dotyczącej działalności buddystów podaje się, że „Wydział Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych⁵³ stoi na stanowisku niewyrażenia zgody na zalegalizowanie tego stowarzyszenia”⁵⁴. Oficjalny dokument władz rejestracyjnych się nie zachował, ale według obowiązujących przepisów odmowa mogła być podyktowana jednym z dwóch czynników. Pierwszy to brak spełnienia wymogów formalnych wynikających z prawa o stowarzyszeniach⁵⁵. Bardziej prawdopodobne jednak, że wniosek został odrzucony ze względu na „brak zapotrzebowania społecznego”⁵⁶ – trudny do zakwestionowania argument, nader często używany przez UdsW w omawianym okresie. Warto zaznaczyć, że sformułowanie to pojawia się kilkakrotnie w dokumentach SB odnoszących się do działalności buddystów. Decyzja Urzędu ds. Wyznań została niezwłocznie przekazana wydziałom terenowym.

Kilka miesięcy później, na początku listopada 1976 roku⁵⁷:

zarządzono wstrzymanie prac i rozbiórkę dotychczasowego stanu domku letniskowego w Mąchocicach Górnych (tj. na Kamieńcyku), budynku w środowisku buddyjskim określanego jako „Zendo”, będącego prywatną własnością Andrzeja Korbela. Wznoszony z oficjalnym przeznaczeniem użytkowo-rekreacyjnym, budził zasadne podejrzania władz, że docelowo ma służyć jako miejsce praktyk religijnych. Co znamienne, nieformalny nakaz wstrzymania

---

związany był z przynajmniej czterema wyznaniem (w tym trzema buddyjskimi). Jego aktywność religijna w „Kole Zen” ustała przed 1978 r. W 1976 r. nawiązał kontakt korespondencyjny z Ole Nydahlem, nauczycielem szkoły kagju buddyzmu tybetańskiego, który w październiku tegoż roku na zaproszenie Czapnika przyjechał do Polski i udzielił pierwszej Ceremonii Schronień (tyb. *skyab 'gro*). W 1978 r. Czapnik był już wiceprzewodniczącym zarządu wyznawców buddyzmu linii karma kagju w Polsce (jako stowarzyszenie wspólnota została zalegalizowana w 1984 r.). Pod koniec lat 70. był on także zaangażowany w działalność powstającej w Krakowie grupy praktykujących koreański buddyzm *sōn* (kor. *sōn chong*). Jednota Braci Polskich – Chrześcijanie, której Czapnik sekretarował, a później przewodził, było zalegalizowanym (od 1967 r.) wyznaniem odwołującym się do antytrynitaryzmu i tradycji unitariańskich. Jak podaje Zbigniew Pasek, „za sprawą Jana Hadymy, przedwojennego wydawcy *Lotosu*, organu polskich teozofów, oraz Władysława Czapnika większość członków tego zboru przeszła w latach siedemdziesiątych do powstających w Krakowie gmin buddyjskich”. Z. Pasek, *Ruch Zielonoświątkowy. Próba monografii*, Kraków 1992, s. 185. Materiały dotyczące TW ps. „Ciekawy” nie zachowały się – zostały komisyjnie zniszczone w 1990 r. AIPN Kr 00308/4 (269/K/19) (dziennik archiwalny b. Wydż. „C” KWMO/WUSW w Krakowie, dział I).

⁵³ Jak wynika z niezachowanego dokumentu Wydziału III Departamentu IV MSW, na który powołuje się w swojej pracy Sadowy, „Urząd do spraw Wyznań w Warszawie nie zajął wiążącego stanowiska w przedmiotowej sprawie, natomiast Departament IV MSW był przeciwny zalegalizowaniu działalności tego związku”. AIPN BU, 001708/2375. Józef Sadowy, *op. cit.*, s. 73, k. 77. Dokument, o którym mowa, został sporządzony w maju 1978 r. Najprawdopodobniej oba resorty stały na takim samym stanowisku w chwili podejmowania decyzji o przyznaniu osobowości prawnej w 1976 r.

⁵⁴ AIPN Ka, 036/2020. Informacja dot. Stowarzyszenia Buddyjskiego „Koło Zen – Wspólnota Buddyjska”, *op. cit.*, k. 86.

⁵⁵ Dz.U. 1932 nr 94 poz. 808, szereg. art. 19–23.

⁵⁶ *Ibidem*, szereg. art. 20. Szerzej na ten temat zob. W. Wysoczański, *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich kościołów i wyznań w PRL*, Warszawa 1971.

⁵⁷ W swoim oświadczeniu dla agenta SB z 6 listopada 1976 r., Andrzej Korbel pisze: „według informacji, jakie słyszałem, sprawa jest w toku załatwiania, a ponieważ nie mamy szczegółowych instrukcji, czy w ogóle i jak możemy robić, a czego nie powinniśmy, jesteśmy w trakcie oczekiwania”. AIPN Bu, 00612/2206, t. 2. Oświadczenie Andrzeja Korbela, *op. cit.*, s. 3, k. 22.

prac budowlanych wydał ówczesny dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach⁵⁸,

oficjalnie jednak postępowanie inicjował i prowadził wydział nadzoru budowlanego Urzędu Powiatowego w Kielcach. Jednym z egzekutorów nakazu był bliski współpracownik Korbela, TW ps. „Gryf”, który jako pierwszy poinformował SB o działalności buddystów na terenie powiatu kieleckiego.

Sangha w kryzysie i ustąpienie Urbanowicza

Rok 1978 okazał się bogaty w trudne i nieoczekiwane wydarzenia, w których wyniku polska wspólnota buddystów zen przeszła głębokie zmiany kadrowe i organizacyjne. We wrześniu tegoż roku, to znaczy kilkanaście miesięcy po odmowie legalizacji związku, a niedługo przed wieloletnim wyjazdem z Polski, Andrzej Urbanowicz został zaproszony przez SB na rozmowę kontrolną, którą poprowadził kpt. Teodor Sołtysiak, kierujący sprawą operacyjną krypt. „Budda”. Urbanowicz relacjonował wówczas, że „odmowę [UdSW w sprawie rejestracji buddyści] przyjęli bez większego rozczarowania, gdyż zdawali sobie sprawę, że żądali zbyt wiele [tj. prawa do stowarzyszenia i osobowości prawnej]”⁵⁹. Jednocześnie wspólnota uznała, że negatywna odpowiedź urzędu nie zawierała kategorycznego nakazu rozwiązania, co interpretowano jako nieformalną zgodę na kontynuowanie działalności⁶⁰. W związku z tym uznano, że „są tolerowani i mogą działać na dotychczasowych zasadach, [...] [tj. mogą] spotykać się [,] praktykować na warsztatach i udostępniać członkom i kandydatom literaturę do studiowania”⁶¹.

W odpowiedzi przewodniczący „Koła Zen” został pouczony, że aktywność wspólnoty nosi znamiona wykroczeń wobec prawa wyznaniowego oraz przepisów ustawy o zgromadzeniach. Kodeksowi karnemu podlegać miał także fakt kolportowania

⁵⁸ Zob. AIPN Bu, 00621/2206, t. 2. Notatka służbowa, Kielce, 10 XI 1976, s. 2, k. 32. „Oficjalnym powodem nakazu wstrzymania prac, wydanym przez nadzór budowlany, były odstępstwa od zatwierdzonego projektu budynku (podpiwniczenie przeprowadzone na całej długości budynku, a nie jak zakładał projekt, na jego połowie)”.

⁵⁹ AIPN Ka, 036/2020. Notatka służbowa z rozmowy z A. Urbanowiczem, Katowice, 25 IX 1978, s. 3 i 4, k. 89.

⁶⁰ W rozmowach z oficerami SB interpretacja ta traktowana była jako argument. Posługiwali się nią podczas swoich rozmowach ze służbami także Stefan Senczerz i Andrzej Korbel.

⁶¹ AIPN Ka, 036/2020. Notatka służbowa z rozmowy z A. Urbanowiczem, *op. cit.*, s. 4, k. 89. Niedługo później podobną taktykę przyjął Andrzej Korbel, pisząc do oficera SB: „Rozmawiając z kierownikiem Wydz[iału] Spraw Wewnętrznych [w Katowicach] dowiedziałem się, oczywiście nieformalnie, ponieważ przygotowujemy dopiero wystąpienie o legalizację jako grupa, że prywatnie w mieszkaniu możemy się spotykać, jeśli ma to takie formy jak obecnie” (AIPN, Ka 0025/2450 t. 2. List A. Korbela do ppor. Cz. Wurszta, 25 III 1979 [Informacja nr 2/79], s. 1, k. 23). Przywołuje to na myśl sytuację działających w dwudziestolecium międzywojennym związków wyznaniowych prawnie nie uznanych, które historyk prawa wyznaniowego Henryk Świątkowski określał jako „uznane *de facto*”, tj. przez nieoficjalną, „milszą” aprobatę działań ze strony władzy państwowej. zob. H. Świątkowski, *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*, cz. I: *Wyznania i związki religijne*, Warszawa 1937, s. 224–237.

bezdebitowej literatury, samemu zaś Urbanowiczowi zagrożono pociągnięciem do odpowiedzialności jako kierownikowi i organizatorowi procedury i skierowaniem przed Kolegium do spraw Wykroczeń⁶². Jak argumentował podczas rozmowy oficer SB, „władze [...] nie podjęły drastycznych środków, ponieważ do tej pory nie było skarg na zakłócanie przez nich [tj. buddystów] porządku i spokoju, jak również działalności antypaństwowej, lecz to ich nie sprawiedliwia od uregulowania ich sytuacji prawnej”⁶³.

Urbanowicz został również poinformowany, że w przypadku niezastosowania się do otrzymanych poleceń, możliwe jest wkroczenie służb do jego mieszkania podczas zbiorowej praktyki, rozwiązanie zgromadzenia i przeszukanie⁶⁴. Podczas tego spotkania Urbanowicz zadeklarował chęć informowania SB o sprawach organizacyjno-kadrowych sanghi, mając prawdopodobnie na względzie trwającą sprawę paszportową. Powstała na podstawie rozmowy problemowa analiza wyznania autorstwa Sołtysiaka przesłana została do Wydziału III Departamentu IV MSW, a w konsekwencji komendy wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej otrzymały wytyczne mające ukierunkować dalsze działania operacyjne mające na celu rozpracowanie grupy⁶⁵.

Żeby zrozumieć, jak doszło do omawianej rozmowy, należy przybliżyć ówczesną sytuację zarówno wspólnoty, jak i samego Urbanowicza. Na początku roku w Katowicach odbyło się coroczne Walne Zgromadzenie „Koła Zen”, podczas którego wybrano nowy zarząd wspólnoty. W skład poszerzonej grupy prowadzącej, która w kolejnych miesiącach miała pracować nad nową wersją dokumentu statutowego (*Statut 3*), weszli: Tomasz Hołuj, Andrzej J. Korbel, Jacek Kwaśnik, Jarosław Markiewicz, Marceł Markłowski, Zbigniew Miłunski, Włodzimierz Nowak, Jacek Ostaszewski, Zenon Rochowski, Stefan Sencierz, Henryk Smagacz, Adam Sobota i Andrzej Urbanowicz⁶⁶ (ponownie wybrany na przewodniczącego). Odnośnie do tego momentu historii sanghi po latach Urbanowicz notował: „Ostatni z wymienionych [tj. on sam] jest niekwestionowanym – jak by się mogło wydawać – liderem grupy, która okrzepła i nabrała pewności co do swoich działań. Wydarzenia, jakie nastąpią za trzy miesiące, wniosą element niepewności i rozczarowania”⁶⁷. Urbanowicz nawiązuje tu do dwóch wątków mających bezpośredni wpływ na

⁶² Zob. AIPN Ka, 036/2020. Analiza materiałów operacyjnych dot. Andrzeja Urbanowicza przygotowana przez kpt. T. Sołtysika, Katowice, 16 I 1976.

⁶³ AIPN Ka, 036/2020. Notatka służbowa z rozmowy z A. Urbanowiczem, *op. cit.*, s. 4, k. 89.

⁶⁴ Do tego typu incydentów z udziałem MO miało dochodzić wcześniej. Urszula Broll w jednym z wywiadów wspominała: „Kiedyś do nas ktoś nasłał kogoś i pamiętam, było siedzenie (tzn. odbywało się zazen – przyp. PS). Ja otworzyłam drzwi, przyszła taka milicyjna ekipa i zdębiała, jak zobaczyła, jak ludzie siedzą. Przeprosili i poszli. Pewnie podejrzewali, że my będziemy robić podziemie polityczne, a tam tego nie było. Władza chciała kontrolować sytuację, ale my nie wychylaliśmy się w stronę polityki”. J. Gawkowski, *Cisza jest wskazana. Rozmowa z Urszulą Broll, „Dwutygodnik”*, <https://www.dwutygodnik.com/arttykul/9004-cisza-jest-wskazana.html> [dostęp: 13.07.2021].

⁶⁵ Dokumenty niezachowane, wytyczne streszczone w opracowaniu Sadowego. Zob. AIPN BU, 001708/2375. Józef Sadowy, „Buddyzm w Polsce...”, *op. cit.*, s. 73–74.

⁶⁶ *Informacja A. Urbanowicza do członków „Koła Zen”*, styczeń 1978 r., maszynopis. Archiwum Andrzeja Urbanowicza

⁶⁷ Odręczna notatka A. Urbanowicza pochodząca prawdopodobnie z 2006 r., wydruk komputerowy. Archiwum Andrzeja Urbanowicza.

funkcjonowanie sanghi w jej religijnym i personalnym wymiarze. Pierwszy dotyczy docierających nieoficjalnie do zarządu około marca 1978 roku fragmentarycznych, choć wiarygodnych sygnałów na temat kontrowersji związanych z brakiem potwierdzenia posiadania przez Kapleau religijnego przekazu Dharmy (jap. *Inka-shōmei*). Także ze względu na wciąż podejmowane starania o rejestrację Urbanowicz i w tajemniczeni członkowie zarządu decydują się na zachowanie pełnej dyskrecji i niepodjęcie na forum wspólnoty tematu kompetencji głównego nauczyciela. Uznano także, że plotki mogłyby negatywnie ustosunkować Urząd ds. Wyznań i pogrzać nadzieje na legalną działalność.

Druga okoliczność, która wносиła element „niepewności”, a przede wszystkim zaważyła na ustąpieniu przez Urbanowicza z funkcji przewodniczącego „Koła”, związana była z jego budzącym zastrzeżenia moralne części zarządu związkiem z członkinią sanghi Małgorzatą Piórkowską. Urbanowicz, będący w związku małżeńskim z Urszulą Broll, nie ukrywał swojej relacji. Kwestia ustosunkowania się „Koła Zen” wobec tej sytuacji została podjęta podczas zebrania zarządu 8 maja 1978 roku. Wtedy też w wyniku głosowania Urbanowicz został formalnie odsunięty ze swojej funkcji⁶⁸.

Decyzję tę jeden z członków zarządu biorących udział w głosowaniu tłumaczył nie tylko jako jawne złamanie trzeciego z Dziesięciu Postanowień („Postanawiam nie zajmować się niewłaściwym seksualizmem, lecz żyć w czystości i powściągliwości”⁶⁹), stanowiących etyczny dekalog wpisany do statutu wspólnoty, lecz także możliwością szkodliwego wykorzystania tego faktu przez SB, co mogło stanowić prowokację dla szkodliwych działań tej służby: „Byliśmy [zarząd] przekonani, że esbecja natychmiast wykorzysta taką *demoralizację* na szczytach naszej władzy, aby nas zniszczyć...”⁷⁰. Należy jednak nadmienić, że zachowana dokumentacja wytworzona przez SB świadczy, że fakt ten nie wzbudził szczególnego zainteresowania funkcjonariuszy ani nie zamierzano go wykorzystać w działaniach operacyjnych.

Urbanowicz we wspomnianej rozmowie z Sołtysiakiem przekonywał, że sprawa jego rezygnacji ze stanowiska przewodniczącego, czego chcą „co bardziej fanatyczni członkowie wspólnoty [...] nie jest taka prosta ponieważ mianował go Rosi Philip Kapleau i tylko on może go tej funkcji pozbawić”⁷¹. Uwzględniając jednak wszystkie czynniki mogące szkodzić grupie i nie chcąc zadrażniać sytuacji, postanowił wycofać się aż do czasu wyjaśnienia kontrowersji, jak również (o ile otrzyma zgodę) swojego powrotu z planowanego wyjazdu do Stanów Zjednoczonych⁷². Tymczasem,

⁶⁸ Zob. A. Urbanowicz, *Dotknięcia...*, *op. cit.*, s. 154. Gdzie indziej pisał o swojej „nieco kontrowersyjnej rezygnacji z funkcji prowadzącego”. Zob. A. Urbanowicz, *Trzy filary czego?*, *op. cit.*, s. 9. Powołując się na członka zarządu i uczestnika omawianego zebrania Tomasza Hołuję, należy jednak podkreślić, że decyzja o pozbawieniu funkcji przewodniczącego zapadła demokratycznie podczas głosowania zarządu. Wywiad z Tomaszem Hołujem przeprowadzony 23 II 2021 r.

⁶⁹ *Statut Stowarzyszenia Buddyjskiego „Kolo Zen – Wspólnota Buddyjska”*. AIPN BU 001708/2375, Józef Sadowy, *op. cit.*, s. 90, k. 94.

⁷⁰ Wywiad z Tomaszem Hołujem przeprowadzony 23 II 2021 r.

⁷¹ AIPN Ka, 036/2020. Notatka służbowa kpt. T. Sołtysiaka z rozmowy przeprowadzonej z A. Urbanowiczem, *op. cit.*, s. 6, k. 90.

⁷² Andrzej Urbanowicz otrzymał w tym czasie stypendium artystyczne Fundacji Kościuszkowskiej (The Kosciuszko Foundation).

informował oficera SB, na ten okres wyznaczył na swojego następcę Andrzeja Korbela, przyjaciela, a zarazem jednego z pierwszych członków i założycieli wspólnoty: „Urbanowicz, znając bardzo dobrze Korbla, poinformował mnie, że pod jego nieobecność mogę w interesujących mnie sprawach zwracać się do Korbla”⁷³ – relacjonował wyższym instancjom Sołtysiak.

We wrześniu 1978 r. Korbel oficjalnie przejął funkcję krajowego kierownika „Koła Zen – Wspólnota Buddyjska” i od tego czasu to na nim skupiło się zainteresowanie MO i SB. Przywoływane przesłuchanie Urbanowicza odbyło się 21 września 1978 roku, a już 13 listopada Korbel został zwerbowany jako tajny współpracownik o pseudonimie „Andrzej”⁷⁴. Fakt utrzymywania kontaktów nowego przewodniczącego z organami bezpieczeństwa nie był tajemnicą, przynajmniej dla bliższych znajomych Korbela⁷⁵.

Na początku grudnia, po uzyskaniu paszportu⁷⁶ i dokumentów rozwodowych, Urbanowicz wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, a jego kontakty zarówno z polską sanghą, jak i z centralnym ośrodkiem w Rochester zaczęły stopniowo słabnąć. Należy jednak odnotować istotny, choć często pomijany przez biografów Andrzeja Urbanowicza etap jego działalności w emigranckich strukturach opozycji demokratycznej. Krótco po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego mieszkający w Nowym Jorku Urbanowiczowie włączyli się w powstanie niezależnej organizacji Solidarity International, tworzonej przez Jerzego Milewskiego, członka Zarządu Regionu Gdańsk NSZZ „Solidarność” i bliskiego współpracownika Lecha Wałęsy. Jej celem była bezpośrednia pomoc materialna „Solidarności” i rodzinom internowanych działaczy, organizowanie społecznych protestów przeciw prześladowaniom oraz bieżące informowanie Polonii i społeczeństwa amerykańskiego o wydarzeniach w Polsce⁷⁷. Podczas roboczego zebrania organizacji Urbanowicz dołączył do grup: „finansowej” i „zajmującej się demonstracjami”, natomiast jego żona Małgorzata była aktywna w grupie „plastycznej”⁷⁸. Niebawem, wraz z Sawą Małachowskim, otworzył polską księgarnię (Polish Books and Arts) przy nowojorskiej 7th Avenue. Jak wspomina Małgorzata Urbanowicz: „Księgarnia posiadała wszystkie wydawnictwa paryskiej Kultury, literaturę opozycyjną z Polski i Ukrainy oraz duży zbiór książek na temat krajów Wschodniej Europy i Związku Radzieckiego, Zaopatrywaliśmy biblioteki amerykańskich uniwersytetów oraz polską emigrację w Nowym Jorku i okolicach”⁷⁹.

⁷³ AIPN Ka 036/2020. Notatka służbowa kpt. T. Sołtysiaka..., *op. cit.*

⁷⁴ Ostatnie spotkanie Korbela z oficerem prowadzącym miało miejsce 30 XII 1987 r.

⁷⁵ Zob. B. Tracz, *op. cit.*, s. 220.

⁷⁶ Jak po latach przyznał, decyzja o wydaniu zgody na wyjazd miała charakter korupcyjny: „paszport na wyjazd do USA w 1978 roku, abym mógł zobaczyć umierającego ojca, którego ostatni raz widziałem, mając półtora roku, musiałem po prostu kupić”. A. Urbanowicz, *Pan Piskor gromi koniunkturalizm*, „ARTpapier”, http://artpapier.com/pliki/archiwum_styczen_04/recplast/pan%20piskor%20gromi.html [dostęp: 7.04.2022].

⁷⁷ Deklaracja Solidarity International w Nowym Jorku. Komitet Założycielski Solidarity International, styczeń 1982, s. 1–2. Archiwa Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku.

⁷⁸ Informacja o strukturze Solidarity International, 20 XII 1981, s. 1. Archiwa Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku.

⁷⁹ Korespondencja z Małgorzatą Urbanowicz, 30 V 2022. W zbiorach autora.

Podsumowanie

Aktywność pierwszej działającej w Polsce wspólnoty buddyzmu zen budziła uzasadnione obawy organów porządku publicznego i administracyjnych. Obca doktryna i rytuały nastawiały władze PRL nieufnie wobec jej członków, choć z pewną dozą tolerancji właściwą dla definiującego się jako apolityczne marginalnego środowiska. Na podstawie opisanych powyżej faktów należy stwierdzić, że wbrew artystyczno-kontrkulturowemu dziedzictwu środowisk, z których wywodziła się większość aktywu „Koła Zen”, wspólnota zdecydowanie odcinała się od działalności opozycyjnej. Sytuacja zmieniła się w latach 1980–1981, kiedy wielu jej członków formalnie wstąpiło do „Solidarności”, a po jej rozwiązaniu i wprowadzeniu stanu wojennego sympatyzowało z podziemnymi strukturami i organizacjami demokratycznymi, a także czynnie angażowało się w ich działalność.

Informacyjna, oparta na niekonfrontacyjnej i lojalnej postawie współpraca Korbeła z SB znacznie przyczyniła się do legalizacji wspólnoty, choć nie wyczerpuje ona wielości prawdopodobnych przyczyn, które zdecydowały o administracyjnym uznaniu działalności wyznawców buddyzmu zen.

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.
 Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku.
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.
 Archiwum prywatne Andrzeja Urbanowicza.

Opracowania

Dziurok A., *Wstęp*, [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, A. Dziurok (red.), Warszawa 2004.
 Gawkowski J., *Cisza jest wskazana. Rozmowa z Urszulą Broll*, „Dwutygodnik”, <https://www.dwutygodnik.com/artypk/9004-cisza-jest-wskazana.html> [dostęp: 13.07.2021].
 Hubanowa-Siemieńska E., *Monografia buddyjskiej grupy wyznaniowej „Zen – Sangha”*, [w:] *Ruchy pogranicza religii i nauki jako zjawisko socjopsychologiczne. T. 3*, T. Doktor, K. Koseła (red.), Warszawa 1989.
 Illg J., *Podziemne poddasze*, [w:] *Katowicki underground artystyczny po 1953 roku*, J. Zagrodzki (red.), Katowice 2004.
 Kapleau P., *The Three Pillars of Zen: Teaching, Practice, Enlightenment*, Boston 1965 [wyd. pol. *Trzy filary zen. Nauka, praktyka, oświecenie*, przeł. J. Dobrowolski, wyd. uzup. i popr., Łódź 2012].
 Kosior K., *Buddyzm w Polsce*, „Nomos” 1997, nr 18–19.
 Łagosz Z., *Kryptonim Budda. Aparat represji wobec Andrzeja Urbanowicza*, „Kwartalnik Horyzonty” 2012, nr 3.
Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, A. Dziurok (red.), Warszawa 2004.

- Pasek Z., *Ruch Zielonościwkowy. Próba monografii*, Kraków 1992.
- Sadowy J., *Buddyzm w Polsce. Operacyjna kontrola środowiska przez Wydział IV SB Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu*, Legionowo [b.d.w.], maszynopis.
- Sar J., *Historia pierwszej buddyjskiej grupy medytacyjnej w Polsce*, „Przestrzeń” 2018, nr 10.
- Świątkowski H., *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*, cz. 1: *Wyznania i związki religijne*, Warszawa 1937.
- The Tibetan Book of the Dead – or the After-Death Experiences on the Bardo Plane, according to Lama Kazi Dawa-Samdup’s English Rendering*, przeł. i oprac. W.Y. Evans-Wentz, Londyn 1960 (wyd. pol. *Tybetańska księga umarłych. Wielkie wyzwolenie z bar-do przez słuchanie*, przeł. i oprac. I. Kania, „Literatura na Świecie” 1985, nr 8–9 [169–170]).
- Tracz B., *Katowicka ścieżka zen*, „CzasyPismo” 2012, nr 1.
- Tracz B., *Zen na poddaszu. Przyczynek do recepcji buddyzmu w Polsce*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2018, nr 16.
- Urbanowicz A., *Dotknięcia. Ślady*, [w:] *Oneiron. Ezoteryczny krąg artystów z Katowic*, P. Mrass *et al.* (red.), Katowice 2006.
- Urbanowicz A., *Dziennik działalności Koła Zen. 26 września–3 marca 1976*, maszynopis powielany.
- Urbanowicz A., *Pan Piskor gromi koniunkturalizm*, „ARTPapier”, http://artpapier.com/pliki/archiwum_styczen_04/recplast/pan%20piskor%20gromi.html [dostęp: 7.04.2022].
- Urbanowicz A., *Trzy filary czego?*, niepublikowany maszynopis.
- Waniek H., *Hypotenuse. Obok Dharmy*, niepublikowany maszynopis.
- Waniek H., *Od początku*, niepublikowany maszynopis.
- Wysoczański W., *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich kościołów i wyznań w PRL*, Warszawa 1971.